

quidem Dei semper *ad intra* determinata fuit, sed non *ad extra*; nulla *mora temporis* inter eam et mundi existentiam habitata est, quia tempus ante mundum non fuit. Hinc etiam mundus non *in tempore*, sed in aeternitate et *cum tempore* conditus est, non tamen ab aeterno: mundum enim praecessit Deus cum tota sua aeternitate, quod tantum indicat et potest indicare *signum prius*, quamvis aeternitatem nec au-geat nec minuat.

21. Opponunt II°. Deus, utpote causa libera, non debet esse minus potens quam si esset causa necessaria; atqui si esset causa necessaria, quidquid crearet ab aeterno creasset, sicut si sol ab aeterno extitisset ab aeterno illuminasset; ergo si est libere agens, debet saltem posse ab aeterno creare.

Resp. *Dist. maj.* minus potens subjective, *conc.* objective, *nego.* ac ommissa *min.* et *parit. nego. conseq.* Virtus divina subjective spectata, utpote infinita, nequit esse major vel minor, sive Deus foret causa libera sive necessaria: in utroque pariter casu creatio ab aeterno non fieret, non quidem ex defectu virtutis aut determinationis divinae, sed ob intrinsecam termini repugnantiam. Objectiva differentia, quae statuitur, sequitur ex absurdo: dato autem uno absurdo, primum est dari et aliud; si Deus esset agens necessario *ad extra*, ab aeterno crearet, sed hoc repugnat: ergo vel necessitaretur ad contradictoria, vel contradictorium est necessitari. Item, si sol ab aeterno extitisset, ab aeterno illuminasset; sed repugnat ens successive agens aeternum; ergo vel repugnat solum ab aeterno extitisse, vel si extitisset et illuminasset, daretur, (quod pariter repugnat) series successiva terminorum actu infinita. Praeterea, si solum concipias velut per *emanationem* lucem emittere, paritas allata aliunde non subsistit, quia scilicet ut in antecessum monuimus, creatio rerum etiam ut possibilis, nequit spectari tamquam emanatio divinae substantiae, idque sive Deus esset causa libera sive necessaria. Insuper nos non ideo tantum dicimus, mundum non potuisse esse aeternum, quia Deus est liber in creando, sed et ex conceptu ipso *creationis*, et ex eo quod creatio sit productio rei *ad extra*, habentis *esse* distinctum et diversum ab agente; quae duo necessario supponunt, et existentiam rei creatae debere habere initium, et durationem Dei antevertere durationem rei creatae, proindeque intrinsece repugnare, creaturam posse carere initio existentiae, seu esse ae-

ternam. Cum autem, sicut dictum est in Ontologia (1), virtus faciendi contradictorium seu *impossibile* sit *non-virtus* seu *nihil*, ideo negari potest et debet, *Deum habuisse virtutem producendi mundum aeternum*, etiamsi foret *agens necessario ad extra*.

Instant. Deus poterat creare, et conservare entia in perpetuum sive sine fine duratura; ergo poterat etiam creare et conservare ita, ut non haberent initium.

Resp. *Nego conseq.* et *parit.* Duratio in perpetuum absque fine, sive aeternitas *a parte post*, non repugnat cum natura *creationis*, sive transitu a simplici *non esse* ad *esse*, nec cum contingentia rei; non dicit pariter aliquid *simpliciter* et *actu infinitum*, sicut duratio absque initio, seu aeternitas *a parte ante*; ergo in creatura haec repugnat, licet non illa (2).

ARTICULUS IV.

UTRUM MUNDUS ALIQUID SUPPONAT, IN QUO FUIT CONDITUS

22. Mundum velut in aliquo alio, quod *spatium* dicitur, situm esse concipimus; spatium in mundo dari frequenter asserimus, in eoque singularia corpora locari vel moveri. Quia autem corpus aliquod nonnisi successive in pluribus locis existit, quaeri quoque potest, utrum simultanea in pluribus locis existentia sit possibilis.

Antequam ista seorsim expendantur, fundamentum hujus conceptus *spatii* est in memoriam revocandum. Porro ex notione *extensi* in concreto, ad conceptum *spatii* progredimur: nam non aliter, ut dictum est, corpora apprehendimus, nisi per ideam exhibentem nobis objecta partibus suis realibus trinam dimensionem constituentia, quod est *extensum physicum* et *concretum*. Si autem hanc notionem a particu-

(1) Art. 2. n°. 14 pag. 108.

(2) Si quis vero in hac quaestione opponere vellet auctoritatem S. Thomae [parte 1. quaest. 46. art. 2.]. dari posset responsum, quod suggerit doctissimus Cardinalis Gerdil, ubi ita loquitur: *Io so, che. S. Tommaso non ha creduto rigorosamente dimostrata la ripugnanza dell' eternità del mondo, supponendo la creazione ab aeterno; ma non ha detto, che non si potesse dimostrare in avvenire. Egli ragionava sulle nozioni filosofiche ricevute a' suoi tempi.* Ita auctor ille clarissimus in opere: *Saggio d'istruzione Teologica*, de Deo uno, tom. 10. oper. edit. Roman.

lari corpore ad collectionem plurium corporum, simultanee in serie fysice continua coëxistentium, transferamus, habetur conceptus *expansionis* cujusdam juxta trinam dimensionem, ortae ex supraoicta simultanea corporum existentia. Diuturna experientia, quae plura inter se distincta et juncta velut partes cujusdam totius in eodem existentes exhibet, motus quoque corporum, qui fluxu successivo aliorum expansionem signat et distantias metitur, eundem expansionis, ortae ex simultanea corporum coëxistentia, conceptum confirmant. Hinc conceptus, exhibens *expansionem in longum, latum et profundum, ortam ex simultanea coëxistentia in serie physice continua corporum hujus mundi*, praebet notionem spatii *physici et realis*, quod forte ab aliis non recte definitur per *ordinem simultaneorum in serie physice continua coëxistentium*, dum potius formaliter constituatur per *expansionem* ortam a dicta coëxistentia, seu ordine simultaneorum coëxistentium. Atque de hoc spatio physico et reali nulla peculiaris instituitur quaestio, praeter dicta in Ontologia (1) de fundamento objective reali hujus conceptus adversus Kant.

23. A reali corporum coëxistentia abstrahendo, expansionem quamdam trina dimensione donatam et nullis limitibus circumscriptam, cogitatione complectimur. Etenim mundum hunc nonnisi ut finitum fas est apprehendere; hinc cogitatione ultra ejus limites sistimur, eumque locatum concipimus in hac ingenti expansione, quam et existentiam mundi praecessisse, et ipso sublato adhuc superstitem futuram videmur nobis videre. Quin imo eam ut semper praesentem, illimitatam et immobilem apprehendimus, dum alios indefinitos mundos si crearentur, in eadem, ordine quodam dispositos, et ab invicem distinctos fore concipimus, tantumque eam patere intelligimus quantum possibilitas creandorum corporum. Atque haec notio *expansionis trina dimensione donatae, aptae ad locanda corpora*, exhibet conceptum spatii *absoluti*, sive *idealis et imaginarii*, quod nonnulli definiunt per *possibilitatem locandorum corporum*, quodque dicitur *ideale et imaginarium*, non quasi conceptus iste non esset *subjective* realis, sed per oppositionem ad spatium *physice* reale et relativum superius expositum, cujus scilicet conceptus est *objective* realis, quatenus refertur ad trinam dimensionem realem in unoquoque corpore vel in eorum aggregato existentem. Habet vero *fundamentum objective reale*, qua-

(1) Art. 4. n.º 39 et 40.

tenus exhibet relationem illam quae oritur ex simultanea coëxistentia, seu communem illam expansionem quae dictam coëxistentiam comitatur.

Spatium istud *absolutum* esse dumtaxat, ut loquitur S. Augustinus, *spatiosum nihil* et non ens objective reale, evidentissimum est. Foret enim ens vel increatum vel creatum, et hoc vel substantia vel accidens; omnia haec repugnant: primum, quia nihil increatum praeter Deum; et dicere, quod spatium hoc constituatur *formaliter* per ipsam Dei immensitatem, absurdissimum est: admitteretur enim trina dimensio in simplicissimo attributo divino, et Deus spectandus foret velut *aliquid recipiens rerum*. Vide dicta in Theologia (1). Alterum quoque repugnat: quia tale ens cum nequeat esse quid spirituale et simplex, si dicatur esse substantia materialis et extensa, iterum quaerendum foret, in quonam alio spatio haec substantia recipiatur et existat: necessario enim debet esse finita, et extra ipsam concipi poterit adhuc expansio interminabilis trinae dimensionis. Per se autem patet, spatium hoc non esse accidens, cum hoc sine aliqua substantia existere naturaliter nequeat. Nonne demum aliquid realiter extensum et infinitum contradictionem involvit? Vide quoque dicta in Ontologia (2).

24. Qui contrarium opinantur, dicunt: huic spatio conveniunt praedicata realia; ergo est reale. Nam 1.º, est quid infinitum, immobile, longum, latum et profundum. 2.º Est capax mensurae, et pars ejus una aut altera assignari potest. 3.º In extremo mundi limite constitutus, nonne et manum ultra extendere et telum emittere poteris? Erit igitur aliquid physice reale, quo manus et telum porrigitur.

Resp. *Dist. ant.* praedicata realia subjective, *conc. objective*, nego. Conceptus hujus spatii non est chimaericus, sed fundatur in ipsa natura possibilitatis; ideoque praedicata subjective realia possunt quidem de ipso enunciari. hoc tamen non probat, illud esse ens objective reale. Hinc etiam 1.º probatio evincit dumtaxat subjectivam realitatem hujus conceptus: *infinitas* enim et *immobilitas* hujus spatii respicit tantum naturam ipsius possibilitatis; absurdum namque foret, aliquam veram et actualem infinitatem velle componere cum extensione reali at physica in longum, latum et profundum. Atque hic advertite quoque, quod alias monuimus, *infinitatem*

(1) Cap. 2. art. 3. prop. 2.

(2) Art. 4. loco in penultima nota indicato, nec non n.º 38.

hujus spatii etiam idealis seu imaginarii non esse *actualem* sed *in potentia*: nisi velis *infinitem* hanc non ad ipsum spatium, qua *tale*, sed ad conceptum *possibilitatis in genere* referre: nam etiam possibilitas trinae dimensionis seu extensionis, ut *talis*, nequit esse nisi quid *indefinitum*. Unde facile colliges, praesertim si memineris quod de spatio idealis non nisi ad instar spatii physici cogitamus, nullam habuisse rationem eos, qui conceptum hunc spatii idealis, quasi esset ingenitus et aliquid divinum exhiberet, spectarunt: infinitas namque, immutabilitas, aeternitas) etc. respiciunt naturam possibilitatis, cum hoc conceptu conjunctae. Quod vero naturae possibilitatis haec attributa seu praedicata convenient, mirum esse non debet, dummodo ejus fundamentum in intelligibilitate divini esse agnoscas, juxta dicta in Ontologia (1).

Ad 2.^m *probat. Dist.* est capax mensurae, etc. terminis propriis, *nego*; alienis, *conc.* Possibilitas metiendi istud spatium in eo consistit, quod si unum aliquod corpus concipere mus creari et moveri, illud motu suo distantiam, modo majorem, modo minorem, alicujus puncti imaginarii signaret: si vero duo corpora inaequalia crearentur, uni eorum, e. g. duplo majorem quam alteri hujus expansionis portionem respondere cogitatione nostra apprehenderemus, unumque eorum in aliqua distantia ab altero situm esse possemus imaginari: quae omnia non innuunt, terminos proprios et objective reales in hoc spatio haberi.

Ad 3.^m *probat. Conc. ant. nego. conseq.* Illud enim quo manus et telum porrigerentur, non esset aliquid physice reale sed distantia quae haberetur inter limites mundi et manum extensam vel telum projectum, fieret hoc ipso objective realis, quatenus terminis objective realibus clauderetur; licet nullum ens objective reale inter utrumque terminum existeret.

Neque addas: tunc manus vel telum protenderentur in *nihilum*, sive simul protenderentur et non protenderentur. Etenim *Dist.* protenderentur in *nihilum*, quatenus non protenderentur in aliquid physice reale, *conc. in nihilum*, quatenus nulla acquireretur distantia realis utriusque a limitibus mundi, orta ex mutua relatione objective reali, *nego.* Secus eodem modo dici posset, mundum e. g. non existere, quia existit in *nihilo*, quod tantum significat, ipsum non existere in aliquo reali recipiente, cum, sicut alias dictum est, omni enti subs-

[1] Artic. 2. nn. 15. 16. 17. 18. et in *notis* ibidem positis.

tantiali proprium est per se seu in se existere, id est, non egere alio tamquam subjecto in quo recipiatur.

25. Spatium hoc absolutum dicitur etiam *vacuum*, quatenus ex sui natura apprehenditur ut destitutum omni physica realitate, et per oppositionem ad spatium physice reale, quod, ex simultanea corporum coexistentia ortum, supponitur undique *repletum* saltem a subtili et, ut vocant, imponderabili aliqua materia. Utrum *vacuum* spatium inter corpora hujus mundi detur, ad physicos spectat probare, quodque satis valide inferitur ex ipsa existentia motus in rerum ordine: si enim spatium physicum esset undique et perfecte plenum, nullaque vel minima interstitia vacua inter corpora eorumque elementa haberentur, motus corporum foret impossibilis, cum non aliter in hoc rerum ordine fiat, nisi per exclusionem corporis unius e loco in quem aliud succedit.

An vero *vacuum* et praesertim *perfectum* sit possibile, est quaestio metaphysica, quae facile determinatur respondendo affirmative. Etenim si spatium perfecte vacuum repugnaret etiam conceptus spatii *absoluti* repugnans foret; siquidem involvit trinam dimensionem ad exclusionem cujuscumque physicae realitatis: hoc autem dici nequit, secus repugnaret quoque creatio cujuscumque entis physice extensi. Deinde nulla prorsus est repugnantia in eo, quod e. g. duo tantum corpora sphaerica creentur: jam vero sive haec ad contactum pervenirent, sive in aliqua distantia consisterent, spatium inter utrumque contentum foret necessario vacuum. Praeterea evidenter non repugnat, Deum posse annihilare corpus aliquod hujus mundi, caeteris immotis permanentibus; spatium itaque quod ab illo corpore fuerat occupatum remaneret vacuum. Denique si ars ipsa possit fere perfectum vacuum obtinere, non est neganda ejusdem possibilitas.

Neque juvat contendere, quod in dicta hypothesi annihilationis alicujus corporis, caetera circumstantia statim ad contactum pervenirent: aut si secus, quod distarent ab invicem, et simul non distarent, quia nihil inter ea interponeretur. Nam primum gratis prorsus asseritur, nec ulla ratio naturalis esse potest, ob quam corpora illa circumstantia, praesertim si fuerint solida, debeant statim ad contactum tendere; supponuntur insuper immota, quod saltem obtinere poterit ab eadem vi annihilante. Alterum vero est falsum, nec ratio addita quidquam probat; cum ad hoc, ut corpora sint in perfecto contactu, ac proinde ab invicem non distent, non sufficiat, nihil esse actu interpositum inter ea, sed requiratur, ut

nihil etiam possit interponi; quod non est verum in hypothesi spatii *vacui*, limitibus corporum circumstantium clausi.

26. Ex conceptu spatii physici et realis fit, ut mundum spectemus, tamquam aliquod totum, ortum ex physica et reali singulorum corporum simul coëxistentium expansione. Porro singula corpora determinatum modum existendi relate ad alia habent, ita ut propria expansione respondeant parti cuidam hujus communis expansionis sive spatii physici; talis existendi modus constituit locum physicum singulorum; unde *locus physicus est pars spatii physici a corpore occupata*. Si autem conceptus iste loci transferatur ad spatium absolutum sive imaginarium, ita ut corpus aliquod expansione suae superficiei respondeat cuidam parti imaginariae hujus spatii, habebitur conceptus *loci imaginarii*. Hinc inferres 1°, locum in genere recte definiri *pars spatii alicujus a corpore occupata*. 2°. Mundum totum continere quidem in se sive constituere spatium physicum, existere autem dumtaxat in spatio imaginario, seu quod idem est, non existere in aliquo ente tamquam subjecto physico et recipiente, posseque extra mundi limites concipi alia corpora.

Antiquiores philosophi, Aristotelem sequuti, locum definebant *continentis terminum immobilem*; per *continentis* vero intelligebant superficiem corporis ambientis. Sed definitio haec non videtur recta: nam nequit competere *loco imaginario*, et totam loci naturam videtur constituere in conformatione externi ambientis, cujus etiam immobilitatem necessario requirit; cum tamen et in spatio imaginario nequeat apprehendi superficies ambiens, et ad naturam loci determinandam habenda sit quoque ratio expansionis objecti locandi vel locati, possitque optime concipi locus sine relatione ad immobilitatem externi ambientis.

Recentiores in sola *relatione extrinseca ad coëxistentiam* loci naturam constituunt, et ita locum definiunt: *relatio ad simultaneam coëxistentiam*. Per hanc enim inquirunt, respondetur ad interrogationem *ubi ens est*; ergo haec constituit locum. At imprimis, aliud est locus et loci natura, aliud modus quo indicamus locum entis. Deinde si in sola relatione ad coëxistentiam sita esset loci natura, jam constitueretur ens in loco per locum, non autem per suam aptitudinem ad locum; quod est falsum, et nulla foret ratio, cur ens simplex nequiret proprie esse in loco, sive illud occupare (1), quare etiam mutata

(1) Videantur quae diximus in Psychologia (cap. 1. art. 2.

sola expansione superficiei objecti locandi, ipsa loci conformatio et capacitas mutetur. Nonne adhuc concipimus ens in loco, quamvis relationes ad extra mutantur, quamdiu expansionem ejus superficiei eidem spatii portioni respondere deprehendimus? Non est igitur recedendum ab allata superioris loci definitione, quae involvit *partem spatii ab externa corporis superficiei occupati*.

27. Per determinatum existendi modum, quem singula corpora relate ad alia obtinent, partemque hujus communis spatii occupant, fit ut ex simultanea distinctione locorum distinctionem corporum (praescindendo etiam ab eorum diversitate), unumque eorum non esse aliud concludamus: spectato enim naturali rerum ordine non aliter ens aliquod in alium locum transit, nisi priori relicto; unde simultanea in locis distinctis existentia, seu locorum distinctio, dicitur *nota certissima realis distinctionis entium*, quotiescumque naturalis rerum ordo servatur. Sed quaeritur utrum ens, praesertim corporeum, possit saltem virtute divina pluribus locis simultanee esse praesens, id est, utrum absolute loquendo sit possibilis *replicatio*, sive corporis alicujus simultanea in pluribus locis praesentia.

Respondetur autem affirmative, et facile ostenditur ex supposita de natura loci doctrina. Etenim haec absoluta repugnantia adesset vel in eo, quod ens per replicationem existens multiplicaretur, vel quod de eo sic existente deberent verificari praedicata contradictoria; atqui neutrum subsistit: non primum, quia quae loci naturam ingrediuntur, sunt vel relationes objectorum externorum constituentium ipsum spatium physicum, vel aptitudo objecti locandi consistens in expansione ejus superficiei: jam vero data replicatione multiplicaretur quidem relatio ad coëxistentiam ac locus ipse, seu partes spatii ab objecto ipso occupati, non tamen ipsum objectum sive ens, cum haec omnia utpote extrinseca naturam entis non mutant, nec proinde individuationem ejus multiplicent. Aptitudo autem occupandi locum, quamvis ex ipsa objecti sive entis natura desumatur, tamen cum ex se sit indifferens ad quemcumque locum (aeque enim uni ac duabus partibus spatii respondere potest, neque per coëxistentiam sive praesentiam uni loco exhauritur, fitque quodammodo mi-

n°. II in nota ad Inst. 3^m de discrimine inter existentiam in loco modo *circumscriptivo* et *definitivo*, atque de eo, quod ens simplex non existat proprie *in loco*.

nor), remanet semper eadem, nec proinde importat multiplicationem entis.

Non alterum: nam vera contradictio non fit nisi per simultaneam affirmationem et negationem ejusdem de eodem sub eodem respectu; porro quae enunciarentur de ente existente per replicationem, necessario afficient vel diversitatem relationum et spatii, quod revera est diversum, vel saltem diversum respectum ipsius objecti. Hinc facile redditur ratio, quare ens ita existens non sit distinctum a semetipso, sed tantum in distinctis locis existat; quare non sit verum, quod concluderetur aliquo loco et simul non concluderetur, moveretur et non moveretur, staret et non staret; etc. quia scilicet realis distinctio locorum est quidem, ut dictum fuit, nota certissima distinctionis entium; sed quamdiu entia existunt naturaliter, seu non mutatis naturae legibus. Insuper existentia per replicationem non multiplicat ens. Deinde, claudi et non claudi, moveri et non moveri, stare et non stare in *uno eodemque loco*, e. g. A. forent quid contradictorium, minime vero si affirmatio vel negatio dicat respectum ad alia loca, e. g. B, C, etc. (1).

(1) Quaestio haec magis intelligibilis evadet, si in replicatione alicujus entis apprehendas; non ens ipsum ad diversa et distincta loca simultanee transferri, sed potius ipsa loca seu partes diversas spatii sibi invicem inexistere ac veluti compenetrari et simultanee uni eidemque enti respondere; haud secus quam e. g. homo in cubiculo vel in navi degens respondet diversis simultanee locis, seu potius diversa loca eidem simultanee respondent. Nam revera pars spatii in cubilico vel in navi respondens determinatae positioni superficiei humanae constituit locum, qui simul cum cubiculo relate ad quamdam portionem domus, cum domo relate ad portionem urbis, cum urbe relate ad provinciam cum hac relate ad regnum etc. sicut et cum navi relate ad portionem maris, et cum portione maris, relate ad totum mare, atque cum hoc relate ad tellurem etc. constituit totidem loca diversa unum in altero contentum et simultanee eidem homini respondentia. Porro in hac licet similitudine non autem aequalitate, quatenus potest esse contradictio, aut necessitas multiplicationis ejusdem entis? Num contradictorium erit, quod e. g. quiescat relate ad navim in qua sedet, et simul moveatur relate ad mare cujus diversas partes signat navis; vel vicissim? Nonne ambulans per navim versus orientalem plagam movebitur simultanee cum ipsa versus occidentalem, quin motus isti se invicem destruant?

ARTICULUS V.

DE FINE QUEM DEUS INTENDIT IN CREATIONE MUNDI EJUSQUE PERFECTIOE.

28. Dum de fine in mundi creatione habito agitur, duo quaeri possunt et debent; 1°, quem finem actionis suae Deus habuit in mundi creatione; 2°, ad quem finem mundum ipsum, per modum unius entis consideratum, ordinavit. Porro quia Deus est agens intelligens debuit finem intendere, et quia est summe intelligens debuit intendere finem se ipso dignum. Hoc itaque pro certo habendo, quaestiones indicatas facile solves, dummodo prius apprime distinguas haec tria: primo, finem *operis* et finem *operantis*; deinde, agere *cum fine*, et agere *propter* finis consecutionem; demum, finem *absolute* intentum ac *ultimum*, et finem *hypothetice* intentum et *proximum*.

Finis itaque *operis* illud est, ad quod ex natura sui, vel spectatis naturalibus proprietatibus, opus dirigitur: finis autem *operantis* illud est, quod movet ipsum ad actionem ponendam, quodque operans sibi ipsi consequendum proponit: Verum quidem est, hujusmodi fines in causis creatis plerumque in idem coincidere, sed per hoc non tollitur essentialis eorum differentia.

Agere simpliciter *cum fine* non postulat, ut operans finis consecutionem tanquam bonum sibi intendat, sed opponitur tantum actioni imprudenti, seu sine reflexione et non accedente rationis consilio, vel actioni mere spontaneae, ut fit in brutis. Potest igitur agens ponere actionem cum fine, quin finis consecutionem tanquam bonum tibi intendat; imo posita distinctione finis *operantis* a fine *operis*, tota utilitas ex consecutione ipsius finis in opus ipsum poterit redundare vel in aliquid aliud, dum interim operans pro se finem alium proposuit.

Finis *ultimus* et *absolute* intentus, sive pro se sive pro opere ad quem ultimate totum dirigitur, et qui per se ratione sui intenditur, nunquam potest *hypotheticus* esse. At contra alii fines, qui rationem medii induunt, dummodo aequae ex eorum consecutione ac defectu finis principalis seu absolutus et ultimus obtineatur, possunt conditioni quae se teneat ex parte ipsius operis esse adnexi. Hinc vero colligitur etiam, quomodo sit intelligendum illud effatum: *qui vult finem, vult*